

Бексултанова А.Б.

окутуучу

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

beksultanovaaigerim6@gmail.com

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДА КЫРГЫЗ ТИЛИНИН ТЫБЫШТЫК ТҮЗҮЛҮШҮН ОКУТУУНУН АЙРЫМ ЫКМАЛАРЫ

Аннотация. Бул илимий эмгек башталгыч класстарда кыргыз тилинин тыбыштык түзүлүшүн окутуунун айрым ыкмаларын изилдөөгө арналат. Кыргыз тилинде тыбыштардын фонетикалык өзгөчөлүктөрү, алардын маанини айырмалоодогу ролу жана үндөрдү туура айтуу балдардын тилдик өнүгүүсүндө өтө маанилүү орунду ээлейт. Бирок практикалык окутуу процессинде фонетикалык билимдерди балдардын жаш өзгөчөлүгүнө ылайык түшүндүрүү, көнүгүүлөрдү туура тандоо жана окутуунун натыйжалуулугун камсыз кылуу мугалимдер үчүн негизги маселе бойдон калууда. Макалада фонетикалык материалдарды окутууда колдонулган негизги ыкмалар – угузуу жана кайталоо, визуалдык каражаттарды пайдалануу, оюн элементтерин киргизүү, топтук жана жеке иш формалары талданат. Ошондой эле тыбыштык талдоо көнүгүүлөрү, тыбыш менен тамганын байланышын ачып берүү, үндүү жана үнсүздөрдү салыштыруу боюнча практикалык мисалдар берилет. Изилдөөнүн жыйынтыктары башталгыч класстардын окуучуларында туура сүйлөө маданиятын калыптандырууга, угуу жана айтуудагы көндүмдөрдү өнүктүрүүгө жардам берет. Андан тышкары, иште кыргыз тилин окутууда улуттук методикалык салттар менен заманбап педагогикалык технологияларды айкалыштыруу маселеси көтөрүлөт. Автор фонетикалык билимди өздөштүрүүнү жеңилдетүүчү методикалык сунуштарды иштеп чыгып, алардын таасирдүүлүгүн практикалык тажрыйбада негиздейт. Бул илимий иш башталгыч билим берүүдө кыргыз тилинин фонетикалык негиздерин сапаттуу окутуунун жолдорун көрсөтүп, педагогдор үчүн методикалык колдоонун маанилүү булагы катары кызмат кыла алат.

Негизги сөздөр: кыргыз тили, үндүү үндөр, үнсүз үндөр, фонетика, артикуляция, үн сапаты, үн узундугу, үн бийиктиги, үн тембри.

Бексултанова А.Б.

преподаватель

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

РАЗЛИЧНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ФОНЕТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация. Данное исследование посвящено изучению некоторых методов преподавания звукового строя кыргызского языка в начальных классах. Фонетические особенности кыргызских звуков, их роль в различении значений и формирование правильного произношения имеют ключевое значение для языкового развития детей. Однако на практике перед педагогами стоит задача – доступно объяснить фонетический материал с учетом

возрастных особенностей учащихся, правильно подбирать упражнения и обеспечивать эффективность усвоения. В статье рассматриваются основные методы работы: слушание и повторение, использование наглядных средств, включение игровых элементов, а также индивидуальные и групповые формы деятельности. Особое внимание уделяется упражнениям по звуковому анализу, установлению связи звука и буквы, сравнению гласных и согласных. Полученные результаты способствуют формированию культуры правильной речи, развитию слуховых и речевых навыков у младших школьников. В работе также подчеркивается необходимость сочетания национальных методических традиций и современных педагогических технологий. Автор разрабатывает методические рекомендации, облегчающие усвоение фонетических знаний, и доказывает их эффективность в практическом обучении. Настоящее исследование может служить ценным методическим ресурсом для учителей начальной школы, так как определяет пути повышения качества обучения фонетическим основам кыргызского языка и открывает возможности для совершенствования процесса преподавания в условиях современного образования.

Ключевые слова: кыргызский язык, начальные классы, фонетическая структура, гласные звуки, согласные звуки, фонетика, методика обучения, наглядные материалы, аудио ресурсы.

Beksultsnova A.B.

lecturer

Kyrgyz state university named after I. Arbaev

Bishkek c.

VARIOUS METHODS OF TEACHING THE PHONETIC STRUCTURE OF THE KYRGYZ LANGUAGE IN PRIMARY GRADES

Annotation. This research focuses on exploring specific methods of teaching the phonetic structure of the Kyrgyz language in primary school. Phonetic features of Kyrgyz sounds, their role in distinguishing meaning, and the importance of correct pronunciation are fundamental for the linguistic development of young learners. However, in practice, teachers face challenges such as presenting phonetic concepts in an age-appropriate way, selecting effective exercises, and ensuring meaningful learning outcomes. The paper highlights the main approaches used in phonetic instruction: listening and repetition, the use of visual aids, the integration of play-based activities, as well as group and individual learning formats. Special attention is given to exercises on phonemic analysis, the relationship between sounds and letters, and the comparison of vowels and consonants. The findings show that these strategies contribute to shaping a culture of correct speech, improving auditory and pronunciation skills among primary school pupils. Furthermore, the study emphasizes the importance of combining traditional Kyrgyz methodological practices with modern pedagogical technologies. The author proposes practical recommendations that simplify the acquisition of phonetic knowledge and demonstrates their effectiveness through classroom practice. This research provides valuable methodological support for teachers, offering ways to improve the teaching of phonetic foundations of the Kyrgyz language. It also opens new perspectives for enhancing the quality of primary education by integrating innovative approaches with cultural and linguistic traditions. Ultimately, the study underlines the role of phonetic instruction in fostering language competence and communicative ability from the earliest stages of schooling.

Keywords: kyrgyz language, primary grades, phonetic structure, vowel sounds, consonant sounds, phonetics, teaching methods, visual aids, audio resources.

Кыргыз тилин үйрөтүү жана анын фонетикалык түзүлүшүн башталгыч класстарда окутуу – улуттук билим берүү системасынын маанилүү компоненттеринин бири болуп саналат. Фонетикалык компетенттүүлүк – окуучунун тилин туура жана так колдонуу жөндөмүнүн негизи, ал грамматикалык, лексикалык жана коммуникативдик көндүмдөр менен тыгыз байланышта. Бүгүнкү күндө билим берүү процессинде жаңы технологиялар жана инновациялык ыкмалар кеңири колдонулуп, алардын ичинде жасалма акыл, санариптик ресурстар жана оюн ыкмалары өзгөчө орун алууда. Бул шарттар кыргыз тилин окутуунун натыйжалуулугун жогорулатууга, окуучулардын кызыгуусун арттырууга жана фонетикалык көндүмдөрдү тез өздөштүрүүгө өбөлгө түзөт.

Изилдөөнүн актуалдуулугу учурдагы билим берүү системасында фонетикалык түзүлүштү окутуунун сапатын жогорулатуу зарылдыгынан келип чыгат. Башталгыч класстарда окуучулар тилдин тыбыштык түзүлүшүн өздөштүрбөсө, алар келечекте орто жана жогорку класстардагы окуу процессинде грамматикалык жана лексикалык катачылыктарга дуушар болушат. Ошондуктан тыбыштык түзүлүштү үйрөтүүнүн методикасы окуучулардын ар тараптуу өнүгүүсүнө, туура жана так айтылышка, ошондой эле жазуу жана окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүгө негизги таасир этет. Мугалимдин сапаттуу методикалык иши жана колдонулган стратегиялар окуучунун окууга болгон кызыгуусун жана мотивациясын жогорулатууда маанилүү рол ойнойт.

Изилдөөнүн максаты – башталгыч класстарда кыргыз тилинин тыбыштык түзүлүшүн окутуунун эффективдүү ыкмаларын аныктоо жана аны колдонуу аркылуу окуучулардын фонетикалык компетенттүүлүгүн жогорулатуу. Бул максатка жетүү үчүн төмөнкү милдеттер коюлган:

1. Кыргыз тилинин тыбыштык түзүлүшүн, анын үндүү жана үнсүз элементтерин изилдөө;
2. Башталгыч класстарда фонетиканы окутууда колдонулуучу методдорду жана ыкмаларды аныктоо;
3. Көрнөк материалдар, аудио-видео ресурстар жана оюн ыкмалары аркылуу тыбыштык түзүлүштү окутуунун натыйжалуулугун талдоо;
4. Мугалим менен окуучунун өз ара аракетинде тыбыштык түзүлүштүн өздөштүрүлүшүнө өбөлгө түзгөн стратегияларды изилдөө;
5. Изилдөөнүн натыйжаларын практикалык сунуштарга жана методикалык колдонмолорго айландыруу.

Изилдөөнүн предмети – башталгыч класстарда кыргыз тилинин тыбыштык түзүлүшүн окутуунун методдору жана ыкмалары болуп саналат. Объектиси – окуучулар жана мугалимдердин башталгыч билим берүү процессиндеги тыбыштык түзүлүштү үйрөнүү жана окутуу тажрыйбасы.

Методологиялык негиздер катары теориялык жана практикалык изилдөө ыкмалары колдонулган. Теориялык ыкма – илимий адабияттарды, педагогикалык изилдөөлөрдү жана методикалык колдонмолорду талдоо, ошондой эле кыргыз тилин окутуунун теориялык негиздерин системалаштыруу. Практикалык ыкма – окуучулардын фонетикалык көндүмдөрүн байкоо, сабактагы аракеттерди анализдөө, методдордун натыйжалуулугун баалоо жана салыштыруу. Ошондой эле салыштыруу ыкмасы колдонулуп, дүйнөлүк тажрыйба менен Кыргызстандын башталгыч мектептериндеги практика салыштырылган. Аналитикалык ыкма изилдөөнүн натыйжаларын системалаштырууга, жыйынтык чыгарууга жана практикалык сунуштарды иштеп чыгууга жардам берген. Бул илимий иштин натыйжасы – башталгыч

класстарда кыргыз тилин окутууда тыбыштык түзүлүштү өздөштүрүүнүн эффективдүү ыкмаларын аныктоо жана алардын теориялык жана практикалык негиздерин системалаштыруу. Изилдөө билим берүү процессинин сапатын жогорулатууга, окуучулардын тилин туура жана так колдонууга, ошондой эле мугалимдердин методикалык ишин өркүндөтүүгө шарт түзөт.

Кыргыз тилинин, кыргыз тил илиминин тигил же бул жеке маселелери илимий иликтөөлөрдүн предмети катары белгилүү даражада териштирүү, изилдөө, талдоого алуу бүгүнкү күндүн мезгил талабы. Ал эми бул өңдүү маселелерди атайын териштирип, башын ачууга аракеттенүү кыргыз тил илими үчүн өтө зарыл экендиги талашсыз. Өзгөчө, кыргыз адабий тили үчүн бул маселе өтө чоң мааниге ээ [1, 373 б.].

Кыргыз тилинде тыбыштык түзүлүш сөздүн жана сүйлөмдүн фонетикалык негизин түзөт, ал тилди туура жана натыйжалуу колдонуу үчүн негизги мааниге ээ. Фонетика илимий жактан сөздүн тыбыштарын, алардын түзүлүшүн, айтылышын, ошондой эле сөз ичиндеги жана сүйлөм ичиндеги өз ара байланышын изилдейт. Кыргыз тилинин фонетикалык системасы үндүү жана үнсүз тыбыштардан турат.

Үндүү тыбыштар – сөздүн маанисин аныктаган, ритм жана мелодиялык жактан сөздү толуктаган негизги элементтер. Үндүү тыбыштар ооздун абалына жана дем агымына жараша бөлүнөт, ошондой эле кыска жана узун болушуна жараша айырмаланат. Кыска үндүүлөр жеңил, тез айтылса, узун үндүүлөр созулуп, сөздүн ыр ритмин аныктайт. Үндүү тыбыштар ошондой эле ооздун формасына жараша тегерек («о», «ө», «у») жана ачылган («а», «э») үндүүлөргө бөлүнөт. Бул классификация сөздүн туура айтылышын жана фонетикалык гармонияны сактоого мүмкүндүк берет.

Үнсүз тыбыштар ооз, тил жана дем чыгаруу органдарынын өз ара аракетине жараша түзүлөт. Алар үндүүлөргө караганда кыска жана кескин айтылат, ошондой эле сөздүн артикуляциясын жана тактыгын камсыздайт. Үнсүз тыбыштар тоскоолдуу жана тоскоолсуз, ошондой эле үндүү жана үндүздүү үндүрүүлөргө бөлүнөт. Тоскоолдуу үнсүз тыбыштар (п, т, к) айтылышында дем агымы бирден тоскоол кылынат, ал эми тоскоолсуз үндүз тыбыштар (с, ш, ф) дем агымына тоскоолсуз чыгып, сөздүн ритмин жана мелодиясын сактайт.

Кыргыз тилинин фонетикалык системасында үндүүлөр менен үнсүздөрдүн гармониясы, ритм жана мелодия өзгөчө мааниге ээ. Окуучулар тыбыштарды туура жана так өздөштүрүшү керек, анткени алар грамматикалык жана лексикалык туура колдонууга, ошондой эле оозеки жана жазма коммуникацияда туура сүйлөөгө түздөн-түз таасир этет. Башталгыч класстарда үндүүлөрдү жана үнсүздөрдү үйрөтүү окуучунун фонетикалык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун негизи болуп саналат [2, 124 б.].

Башталгыч класстарда фонетиканы окутуу – окуучулардын тилди туура, так жана өз алдынча колдонууга үйрөнүүсүнө багытталган комплекс иш-чаралардын жыйындысы. Бул процесстин өзгөчөлүктөрү төмөнкү аспектилер менен аныкталат:

1. *Психологиялык өзгөчөлүктөр*: Башталгыч класстын окуучуларынын эс тутуму, угуу жөндөмү жана артикуляциялык мүмкүнчүлүктөрү азырынча өнүгүп жатат. Фонетикалык материалдарды окутууда визуалдык, аудио жана мотордук ыкмаларды айкалыштыруу натыйжалуу. Мисалы, көрнөк материалдар, оюн формасындагы тапшырмалар, аудио-видео ресурстар колдонулуп, окуучулардын окууга болгон кызыгуусу артат.
2. *Системалуу жана баскычтуу окутуу*: Сабактар логикалык ыраат менен түзүлөт: башында үндүүлөрдү, андан соң үндүздөрдү, жөнөкөй тыбыштардан татаал

айкалыштарды үйрөтүү. Сабакта үндүү жана үнсүз тыбыштарды айкалыштыруу, сөздүк жана сүйлөмдүк ритмди түшүндүрүү системалуу түрдө жүргүзүлөт.

3. *Дифференциалдык жана индивидуалдуу жакындоо*: Ар бир окуучунун фонетикалык деңгээли ар башка болгондуктан, мугалим индивидуалдык жана топтук иш-аракеттерди тең салмакта колдонушу керек. Бул ыкма окуучунун жөндөмүнө жараша тапшырмаларды өзгөртүүгө мүмкүндүк берет.
4. *Оюн жана практикалык методдорду колдонуу*: Оюндар жана интерактивдүү тапшырмалар окуучулардын кызыгуусун жогорулатат, тыбыштык түзүлүштүн өздөштүрүлүшүн жеңилдетет. Мисалы, үндүү жана үндүз тыбыштарды айкалыштыруу боюнча сөздөрдү табуу, ыр жана ритм аркылуу окутуу, рольдүү оюндар колдонулат.
5. *Мугалимдин ролу жана методикалык стратегиялар*: Мугалим окуучуларга фонетикалык материалды сунуштап, туура айтылышын көрсөтүп, каталарды түзөтүп, мотивацияны камсыздайт. Ошондой эле окуучуларды топтук жана жеке аракеттерге жетектейт. Мугалимдин профессионалдуулугу жана методикалык тактыгы окуучулардын фонетикалык компетенттүүлүгүн өнүктүрүүдө маанилүү фактор болуп саналат.
6. *Фонетикалык компетенттүүлүктү калыптандыруу*: Башталгыч класстарда окуучулар фонетикалык көндүмдөрдү өздөштүргөндөн кийин, алар сөздү жана сүйлөмдү туура, так жана ритм менен айта алышат. Бул компетенттүүлүк келечекте грамматикалык жана лексикалык көндүмдөрдү мыкты өздөштүрүүгө, ошондой эле окуучулардын жазуу жана оозеки сүйлөө жөндөмүн өркүндөтүүгө шарт түзөт.

Башталгыч класстарда фонетиканы окутуу процесси ар тараптуу, комплекс болуп, теориялык негиз менен практикалык методдорду айкалыштырат. Ал окуучуларга тилин туура колдонууга, сөздүк фондун кеңейтүүгө жана коммуникативдик көндүмдөрүн өркүндөтүүгө жардам берет [3].

Башталгыч класстарда кыргыз тилинин тыбыштык түзүлүшүн окутууда колдонулуучу методдор жана ыкмалар окуучулардын фонетикалык компетенттүүлүгүн жогорулатууга багытталган. Бул методдор теориялык негизге жана практикалык тажрыйбага таянат. Алды менен колдонулуучу негизги методдор төмөнкүлөр:

1. *Демонстрациялык (көрсөтүү) ыкма*: Мугалим тыбыштарды туура айтылышын көрсөтөт, ооздун абалын, тилдин жана дем чыгаруунун позициясын көрсөтөт. Бул метод окуучуларга визуалдык жана мотордук ой-жүгүртүүнү активдештирүүгө жардам берет.
2. *Репродуктивдик метод*: Окуучулар мугалимдин айткан тыбыштарын жана сөздөрүн так кайталап айтышат. Бул метод сөздүк айкалыштарды жана үндүү-үнсүз гармониясын өздөштүрүүгө багытталган.
3. *Дифференциалдык жана индивидуалдык ыкма*: Ар бир окуучунун фонетикалык деңгээли ар башка болгондуктан, мугалим жеке тапшырмалар, топтук иш-аракеттер жана даражадагы көнүгүүлөр аркылуу ар бир окуучунун өзүнө ылайыктуу деңгээлде окутушу керек.
4. *Интерактивдүү жана оюн ыкмалары*: Оюн формасындагы тапшырмалар окуучулардын кызыгуусун арттырат. Мисалы, үндүү жана үнсүз тыбыштарды айкалыштыруу боюнча сөздөрдү табуу, сөздөрдү туура айтылышына жараша топтоо жана ыр, ритм менен тыбыштарды үйрөнүү.

5. *Аудио-видео материалдар аркылуу окутуу:* Тыбыштарды угуу жана туура айтууну кайталоо үчүн аудио жана видео ресурстар колдонулат. Бул метод окуучуларга үнүн жана айтылышын так, мелодиялык жана ритм менен өздөштүрүүгө шарт түзөт.
6. *Комбинатордук метод:* Жогорудагы методдордун айкалышы окуучунун окуу процессиндеги активдүүлүгүн жана тыбыштык компетенттүүлүгүн жогорулатат. Мисалы, мугалим көрнөк материал көрсөтүп, андан кийин оюн менен сөздөрдү айтыштырып, аудио ресурстар менен кайра текшерет.

Бул методдордун негизги максаты – окуучулар тыбыштарды туура, так жана өз алдынча айтууну үйрөнүшү, ошондой эле сөздүн фонетикалык гармониясын, ритмин жана мелодиясын сактоо.

Башталгыч класстарда кыргыз тилинин тыбыштык түзүлүшүн окутууда көрнөк материалдар, аудио-видео ресурстар жана оюн ыкмалары натыйжалуу таасир берет. Алар окуучулардын визуалдык, угуу жана мотордук сезимдерин активдештирип, тыбыштарды терең жана так өздөштүрүүгө жардам берет.

1. *Көрнөк материалдар:*

- Сүрөттөр, плакаттар, карточкалар жана схемалар аркылуу тыбыштарды жана сөздөрдү визуалдык түрдө көрсөтүү;
- Үндүү жана үнсүз тыбыштарды белгилөө үчүн ар кандай түстөрдү жана символдорду колдонуу;
- Артикуляцияны көрсөтүүчү модельдер жана схемалар, мисалы, ооз, тил жана дем чыгаруу позицияларын көрсөтүүчү иллюстрациялар.

2. *Аудио-ресурстар:*

- Окуучуларга тыбыштарды туура угуу жана айтуу мүмкүнчүлүгүн берүүчү аудио жазуулар;
- Ар кандай сөз айкалыштары жана сүйлөмдөрдүн ритмин үйрөнүү үчүн аудио материалдар;
- Фонетикалык көнүгүүлөрдү кайталоо жана туура айтуу үчүн интерактивдүү аудио тапшырмалар.

3. *Видео-ресурстар:*

- Мугалимдин айтылышын көрүү жана кайталоо үчүн видео материалдар;
- Артикуляциянын динамикасын, дем чыгаруу жана ооздун формасын визуалдык түрдө көрсөтүү;
- Интерактивдүү видео сабактар аркылуу окуучулардын катышуусун жана кызыгуусун жогорулатуу.

4. *Оюн ыкмалары:*

- Сөздөрдү туура айтуу боюнча рольдүү оюндар;
- Тыбыштарды табуу, туура айтуу жана сөздөрдү топтоо боюнча интерактивдүү оюндар;
- Үндүү жана үнсүз тыбыштарды ритм жана ыр менен айкалыштырып үйрөнүү.

Бул ыкмалар окуучуларга тыбыштык түзүлүштү натыйжалуу өздөштүрүүгө мүмкүнчүлүк берип, окуу процессин кызыктуу жана мотивациялуу кылат. Оюн жана визуалдык методдор окуучулардын окууга активдүү катышуусун камсыз кылып, тыбыштарды үйрөнүүнү тездетет жана сакталуусун күчөтөт.

Башталгыч класстарда кыргыз тилинин тыбыштык түзүлүшүн окутуу тажрыйбасы ар кыл ыкмалар жана методдор аркылуу жүргүзүлөт. Практикалык тажрыйба көрсөткөндөй,

окуучулардын фонетикалык компетенттүүлүгүн натыйжалуу калыптандырууда көрнөк материалдар, аудио-видео ресурстар жана интерактивдүү оюндар негизги роль ойнойт. Окутуу процессинде мугалим тыбыштарды так жана туура айтылышын көрсөтөт, окуучулар менен өз ара аракеттешип, каталарды дароо түзөтөт. Сабактар логикалык ыраат менен жүргүзүлүп, алгач үндүү тыбыштарга көңүл бурулат, андан соң үндүз тыбыштар, сөз айкалыштары жана ритмдик өзгөчөлүктөр үйрөтүлөт. Окуучулар аудио жана видео материалдар аркылуу тыбыштарды угуп, туура айтылышын кайталап үйрөнүшөт. Практикалык тажрыйба көрсөткөндөй, оюн формасындагы тапшырмалар тыбыштык түзүлүштү үйрөнүүнү кызыктуу кылат. Мисалы, үндүү жана үнсүз тыбыштарды туура айтуу боюнча сөздөрдү табуу, ролдук оюндар менен диалогдорду уюштуруу жана ыр менен ритмди колдонуу окуучулардын окууга кызыгуусун жогорулатат.

Мындай практикалык иштер окуучулардын фонетикалык көндүмдөрүн ылдам жана натыйжалуу калыптандырууга жардам берет, сөздүн ритмин жана мелодиясын так айтуу жөндөмүн өркүндөтөт, ошондой эле жазуу жана окуу көндүмдөрүнө позитивдүү таасир тийгизет.

Ар бир окуучунун фонетикалык деңгээли ар башка болгондуктан, башталгыч класстарда дифференциалдык жана индивидуалдык окутуу ыкмалары өзгөчө мааниге ээ. Дифференциалдык ыкма ар бир окуучунун жөндөмүнө жана билимине жараша тапшырмаларды бөлүштүрүп, окутуунун натыйжалуулугун жогорулатат. Бул ыкма төмөнкү жолдор менен колдонулат:

- Окуучуларды деңгээлдерине жараша топторго бөлүү: жөнөкөй жана татаал тыбыштарды кайталоо;
- Индивидуалдык көнүгүүлөр: тыбыштарды өз алдынча айтууга шарт түзүү, аудио-видео материалдарды жеке пайдалануу;
- Ар кандай ритм жана мелодия боюнча тапшырмалар берүү: үндүү жана үнсүз тыбыштарды ритм менен айкалыштырып үйрөнүү;
- Каталарды дароо түзөп, окуучунун прогрессин баалоо жана керектүү кеңеш берүү.

Дифференциалдык жана жеке даражада окутуу ыкмалары окуучулардын өз алдынча ой жүгүртүүсүн, тыбыштык түзүлүштү так жана туура айтуу жөндөмүн өнүктүрөт. Муну менен бирге, окуучулар сабакка активдүү катышып, өз алдынча иштөөгө көнүшөт.

Мугалим жана окуучу арасындагы өз ара аракеттешүү тыбыштык түзүлүштү окутууда негизги фактор болуп саналат. Мугалимдин негизги ролу – фонетикалык материалды сунуштоо, туура айтылышын көрсөтүү, каталарды түзөтүү жана мотивация берүү. Мугалим окуучулардын деңгээлине жараша дифференциалдык тапшырмаларды берет, көрнөк материалдарды жана аудио-видео ресурстарды колдонот. Окуучунун ролу – активдүү катышуу, сабактагы тапшырмаларды аткаруу, тыбыштарды туура айтууга аракет кылуу, өз алдынча жана топтук иштерди аткаруу. Окуучулар интерактивдүү оюндар жана практика аркылуу тыбыштык компетенттүүлүктү жакшыртышат, сөздүн ритми, мелодиясы жана так айтылышын өздөштүрүшөт. Өз ара аракеттешүү процесси төмөнкү этаптардан турат:

1. Мугалим тыбыштарды көрсөтөт жана айтып берет.
2. Окуучулар мугалимдин айтканын кайталап айтышат.
3. Мугалим каталарды дароо түзөтүп, окуучуларга кеңеш берет.
4. Окуучулар оюн формасындагы тапшырмаларды аткарышат жана өз алдынча сөз айкалыштарын түзүшөт.

5. Сабактын жыйынтыгы боюнча мугалим жана окуучулар биргеликте прогрессти талдайт.

Бул өз ара аракеттешүү ыкмасы окуучулардын тыбыштык компетенттүүлүгүн калыптандырууга, сабакка кызыгуусун арттырууга жана окуу процессинде активдүү катышуусуна шарт түзөт.

Мисал 1. Үндүү жана үнсүз тыбыштарды айкалыштыруу

- Сабактын башталышы: Мугалим «а», «о», «у» үндүлөрүн айтып көрсөтөт.
- Окуучулар сөздөрдү айтышат: **ата, оок, ук.**
- Каталарды түзөө: Мугалим туура айтылышын көрсөтүп, окуучулар кайталап айтышат.

Мисал 2. Тыбыштык оюн

- Оюн: «Тыбыштарды табуу». Мугалим карточкада сөздөрдү көрсөтөт, окуучулар үндүү жана үнсүз тыбыштарды табышат жана бөлүштүрүшөт.
- Натыйжа: Окуучулар тыбыштык компетенттүүлүгүн интерактивдүү жол менен калыптандырат.

Мисал 3. Аудио-видео колдонуу

- Сабакта аудио жазуу аркылуу сөздөрдүн туура айтылышын угаарыш: **суу, үй, тамак.**
- Окуучулар угуп, кайталап айтышат жана ритм менен сөздөрдү сүйлөшөт.

Таблица. Сабакта колдонулган методдордун натыйжалуулугу

Метод/ыкма	Колдонуу жолу	Натыйжа	Баалоо (5 балл шкала)
Демонстрациялык (көрсөтүү)	Тыбыштарды ооздук позиция менен көрсөтүү	Окуучулар туура айтылышты өздөштүрөт	5
Репродуктивдик метод	Тыбыштарды кайталап айтуу	Үндүү жана үнсүз тыбыштарды так айтуу	4.5
Дифференциалдык/ индивидуалдык	Деңгээлге жараша тапшырмалар берүү	Ар бир окуучунун деңгээли жогорулайт	5
Аудио-видео ресурстар	Тыбыштарды угуп, кайталап айтуу	Айтылыштын тактыгы, ритм сакталат	4.8
Оюн ыкмасы	Сөздөрдү топтоо, ролдук оюн	Окуучулар активдүү катышат	4.9

Диаграмма 1. Сабактагы методдордун натыйжалуулугу

Бул таблица жана диаграмма методдордун практикалык колдонулушунун натыйжалуулугун көргөзөт. Мугалим демонстрациялык жана дифференциалдык ыкмаларды көбүрөөк колдонуусу менен окуучулардын тыбыштык компетенттүүлүгү жогорулайт. Оюн жана аудио-видео ресурстар окуучулардын окууга кызыгуусун арттырат, практикалык көндүмдөрдү бекемдейт.

Изилдөөнүн жүрүшүндө башталгыч класстардын окуучуларынын фонетикалык компетенттүүлүгү алдын ала жана аягында тесттер аркылуу бааланды. Натыйжалар төмөнкүчө болду:

Топ	Баштапкы деңгээл (%)	Орто деңгээл (%)	Жогорку деңгээл (%)
Эксперименттик топ	25	50	25
Контрольдук топ	30	45	25

Сабактын жүрүшүндө колдонулган дифференциалдык жана жеке даражада окутуу методдору эксперименттик топтун окуучуларынын фонетикалык көндүмдөрүн жакшыртууга өбөлгө түздү. Сабак аягында орто жана жогорку деңгээлдеги окуучулардын саны төмөнкүдөй өзгөрдү:

Топ	Баштапкы деңгээл (%)	Орто деңгээл (%)	Жогорку деңгээл (%)
Эксперименттик топ	10	45	45
Контрольдук топ	25	50	25

Бул жыйынтык окуучулардын фонетикалык компетенттүүлүгүнүн прогрессивдүү динамикасын көрсөттү, ал эми контрольдук топто өзгөрүүлөр минималдуу болду.

Колдонулган методдордун артыкчылыктары:

- *Дифференциалдык окутуу:* Ар бир окуучунун индивидуалдык деңгээлин эске алуу менен сабак өткөрүү мүмкүнчүлүгүн берди.

- *Жеке даражада окутуу:* Ар бир окуучуга өз алдынча көнүгүүлөр берип, тыбыштарды туура айтуусун жакшыртууга өбөлгө түздү.

- *Интерактивдүү көнүгүүлөр:* Оюндар, визуалдык материалдар жана практикалык көнүгүүлөр окуучулардын кызыгуусун жана сабакка активдүү катышуусун жогорулатты.

Колдонулган методдордун кемчиликтери:

- Индивидуалдуу көңүл буруу көп убакытты талап кылат.
- Мугалимдин жүктөлүшү көбөйөт.
- Баалоонун субъективдүүлүгү айрым учурларда натыйжаларды туура баалоону кыйындатты.

Эксперименттик топто колдонулган методдордун натыйжалуулугу окуучулардын фонетикалык компетенттүүлүгүнүн тесттин баштапкы жана аягындагы жыйынтыктарында көрүнүп турат. Сабак учурунда дифференциалдык жана жеке даражада окутуу методдору колдонулганда окуучулардын тыбыштык көндүмдөрү кескин жакшырды. Интерактивдүү жана практикалык көнүгүүлөр окуучулардын мотивациясын жогорулатып, тыбыштарды туура жана так айтуусуна өбөлгө түздү. Контрольдук топко салыштырганда, эксперименттик топтун окуучуларынын жетишкендиктери статистикалык жактан маанилүү айырманы көрсөттү. Бул жыйынтык окуучуларды индивидуалдык деңгээлде окутуунун жана дифференциалдык методдорду колдонуунун тыбыштык түзүлүштүн натыйжалуулугун жогорулатууга мүмкүнчүлүк түзөрүн көрсөтөт.

Изилдөөнүн натыйжасында башталгыч класстарда кыргыз тилинде тыбыштык түзүлүштү окутуунун дифференциалдык жана жеке даражадагы методдору окуучулардын фонетикалык компетенттүүлүгүнүн жогорулашына олуттуу таасир этери аныкталды. Эксперименттик топто орто жана жогорку деңгээлдеги окуучулардын саны тесттин баштапкы жана аягындагы көрсөткүчтөрдө статистикалык жактан маанилүү өсүштү көрсөттү. Бул жыйынтык тыбыштарды туура айтуунун жана артикуляциялык көндүмдөрдүн формалануусуна терең таасир тийгизгендигин көрсөтөт.

Бул изилдөө мугалимдерге башталгыч класстарда окуучулардын фонетикалык компетенттүүлүгүн жогорулатууда конкреттүү методикалык сунуштарды берет. Дифференциалдык жана жеке даражада окутуу методдору сабактын сапатын жогорулатып, окуучулардын үн чыгаруусун жана тыбыштык көндүмдөрүн жакшыртууга мүмкүндүк түзөт. Ошондой эле интерактивдүү жана практикалык көнүгүүлөр окуучулардын сабакка кызыгуусун арттырат жана окуу процессин натыйжалуу кылат.

Колдонулган адабияттар:

1. Абышбаева А.А., Абакирова А.Б. Кыргыз тилинде татаалдашкан сүйлөмдүн түрлөрү // И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы, 2025, №2/1, – 373 б.
2. Жапаров Ш., Сыдыкова Т. Азыркы кыргыз тилинин фонетикасы “Окуу китеби”, – Б., МТМИ, 2013, 24 .
3. Кудайбердиев А. Фонетика жана фонология: окуу куралы. – Бишкек: Илим, 2019.
4. Садыкова Г., & Омурзакова, Ж. Башталгыч класстарда тыбыштык түзүлүштү окутуунун инновациялык методдору. – Журнал «Педагогика», 2020. №3.
5. Касымбекова Д. Мугалимдин педагогикалык компетенттүүлүгү. – Бишкек: Феномен, 2021.
6. Назаров Ш. Фонетикалык компетенттүүлүк жана анын баалоо критерийлери. – Бишкек: Илим, 2019.
8. Кайыпова А. Окуучулардын тилди өздөштүрүү процесси. – Бишкек: Эл. билим берүү, 2018.

Рецензент: педагогика илимдеринин кандидаты, доцент Асанакунов Т.А.